

ГРАНІ ВІЙНИ

УДК [94+930.253](477.65)

© **Володимир ШЕВЧЕНКО**

РОТА ім. Т. ШЕВЧЕНКА В ПЕРШИХ БОЯХ ІЗ ФАШИЗМОМ

Розкривається героїзм українства в перших битвах проти фашистських агресорів під час подій в Іспанії в 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: рота, Т. Шевченко, бої, Іспанія.

Відзначаючи 200-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка, доцільно звернути увагу на те, що (і це символічно!) вже перші збройні виступи українців проти фашизму пов'язані з іменем великого Кобзаря. Натхненні його словом і героїчним життям, українці з усього світу вперше виступили проти фашистських агресорів ще в 30-х рр. ХХ ст. в Іспанії.

Україна з перших днів Другої світової війни була втягнута у вир воєнних подій. Її землі перебували на той час під владою різних держав: Українська РСР – в Радянському Союзі; Закарпаття – в Чехословаччині, а потім – в Угорщині; Буковина та Ізмаїльщина – в Румунії, а потім у СРСР; Західна Україна – в Польщі, а потім – у СРСР. Багато наших співвітчизників проживали в інших країнах Європи, Америки, Азії. І яку б політику не проводили уряди останніх, більшість українців скрізь виступали проти фашизму, багато з них із зброєю в руках у лавах армій відповідних держав чи у власних добровільних військових формуваннях ставали до смертельного двобою з поневолювачами.

Ще до 1 вересня 1939 р., яке вважається офіційною датою початку Другої світової війни, українці разом з іншими народами боролися проти фашистських агресорів під час німецько-італійської інтервенції в Іспанії (1936–1939 рр.), японського вторгнення в Китай (1937–1945 рр.) та в Монголію (1939 р.), угорської експансії в Закарпатті (1939 р.) тощо.

Ці події, що втягували різні країни в Другу світову війну, нерозривно пов'язані з нею, стали частиною планетарного збройного протиборства. У 1936–1939 рр. (до нападу Німеччини на Польщу) воєнні дії відбувалися на територіях Європи, Азії, Африки, охоплювали понад 500 млн осіб – чверть тодішнього населення земної кулі. Їхніми призвідниками були ті ж самі агресори – німецькі, італійські фашисти та японські мілітаристи. Їм протистояли миролюбні народи, зокрема й український.

Звитяга і жертвність наших співвітчизників у цих битвах є складовою частиною подвигу українства у Другій світовій війні.

Створюючи плацдарм для подальшої експансії, Німеччина та Італія в 1936–1939 рр. втрутились у громадянську війну в Іспанії. Уже на її початку сюди було перекинуто німецький легіон «Кондор» (10 тис. осіб), 25 тис. італійських солдатів. До кінця 1936 р. тут воювали 50 тис. німецьких та італійських військовослужбовців. А всього в 1936–1939 рр. в Іспанії діяло понад 300 тис. фашистських вояків, у т. ч. 50 тис. німців, 150 тис. італійців, 20 тис. португальців, 90 тис. марокканців. За цей час Німеччина та Італія направили сюди 1 150 танків і бронемашин, 1 650 літаків, 2 700 гармат, 17 тис. авіабомб, понад 7 600 автомобілів, багато стрілецької зброї, військового спорядження [1, 1012–1016; 6].

Іспанія стала першою жертвою німецької та італійської агресії, ареною міжнародного зіткнення між фашизмом і демократичними силами світу. Десятки тисяч добровольців із 53 країн світу на заклик іспанського уряду вирушили на допомогу народу цієї країни. Українці, які в складі інтернаціональних бригад допомагали іспанському народу боронитися від агресорів, виявили значно більше політичної прозорливості, ніж правителі, які під маскою «невтручання» потурали агресорам [10, 102].

Перші українці прибули до Іспанії разом із французькими, бельгійськими та польськими антифашистами. Це були здебільшого шахтарі та металурги, котрі потрапили до Франції, Бельгії із західноукраїнських земель у пошуках роботи. Бійці, командири, політпрацівники українського походження у складі інтернаціональних бригад ім. Домбровського, Чапаєва, Лінкольна та інших обороняли Мадрид, воювали під Гвадалахарою, Толедо, на інших фронтах.

З багатьох прикладів героїчної боротьби українців із фашизмом на полях Іспанії згадаймо хоча б капітана Кореневського – колишнього вояка армії УНР під проводом С. Петлюри. Після закінчення визвольних змагань в Україні він емігрував до Франції. А з початком війни в Іспанії в 1936 р. приїхав сюди для допомоги республіканцям. За характеристикою радника іспанської армії Малино (псевдонім майбутнього маршала Радянського Союзу, уродженця Одеси Р.Я. Малиновського), Кореневський «був дивовижно хороброю людиною. Він самовіддано бився з фашистами». Будучи комендантом штабу 14-ї інтернаціональної бригади, а потім – 35-ї дивізії під проводом Вальтера (поляка К. Сверчевського) Кореневський у складній, часом хаотичній обстановці безперервних боїв ніколи не втрачав самовладання, вміло організовував дії підлеглих. Загинув у сутичці з колоною ворожого італійського корпусу [7, 146].

У червні 1937 р. із числа українців у складі бригади ім. Домбровського була створена рота (компанія) ім. Тараса Шевченка, у яку, крім наших співвітчизників, входили білоруси, поляки та іспанці. Командував ротою Станіслав Томашевич. У зв'язку зі створенням роти Юрій Великанович у бригадній газеті «Домбровщак» писав, що «перша компанія імені Тараса Шевченка з честю виконає його «Заповіт» у боротьбі за свободу і культуру». Дещо пізніше цей автор зазначав: «Українці, пов'язуючи сучасне з героїчною боротьбою минулої доби, створили компанію імені Тараса Шевченка...

В'язень царських казематів, засланець диких степів, переслідуваний і зненавиджений властями поет піднімається на широких полях Іспанії» [10, 105].

Перше бойове хрещення рота пройшла в липні 1937 р. у запеклій битві під Брунете (на захід від Мадрида). У складі бригади атакувала укріплені позиції агресорів у районі Вілья-Франко-дель Кастільо і Романільос. У жорстоких боях рота втратила близько половини особового складу, аднак разом з побратимами по зброї здобула перемогу.

Після поповнення новими добровольцями рота відважно воювала під Сарагосою (серпень 1937 р.) на Арагонському фронті. У цих великих боях на випаленій сонцем місцевості, не маючи достатньо боєприпасів, перебуваючи часто в оточенні, мужність і героїзм виявили Василь Лозовий, Назар Дем'янчук, Станіслав Томашевич, Йосип Коновалюк, Валентин Павлусевич, Йосип Петраш і багато інших. Бойові заслуги роти було відзначено наказами командування бригади ім. Домбровського, Генерального комісаріату інтернаціональних бригад. Під час короткого перепочинку між боями бійці роти допомагали іспанським селянам збирати врожай, ремонтувати школи і шкільне обладнання, збирали підручники, а також кошти для іспанських дітей-сиріт.

У грудні 1937 – лютому 1938 рр. в гірській місцевості, де окремі вершини сягали 2 тис. м, у сніжну заметіль рота вела бої за м. Теруель. 20 грудня 1937 р. в бою загинув авторитетний комісар роти Назар Дем'янчук, родом із Волині, котрий останнім часом працював у Канаді [10, 108].

З кінця 1937 р. у підрозділі почала виходити газета «Боротьба», яка була досить популярна серед бійців. На початку 1938 р. командир роти С. Томашевич в одній із статей писав: «З погляду бойової підготовки рота ім. Тараса Шевченка стоїть дуже високо завдяки досвіді значної частини товаришів, які вже раніше відбували військову службу в інших арміях. Маємо українських офіцерів, таких як поручики Іванович і Литвин, маємо українських сержантів і капралів... В іспанських селах і містах часто лунає прекрасна українська пісня – то йде рота ім. Тараса Шевченка. І під час тяжких переходів командир батальйону звертається до шевченківців: «А може, українці заспівають!». Гримить могутня пісня, а тяжкий перехід стає легшим».

У газеті вміщувалися матеріали, присвячені Т.Г. Шевченку, чий життя і творчість надихали бійців на героїчну боротьбу. У статті «Кріпак-поет» розповідалося про твори великого Кобзаря, про його вклад у справу визволення свого народу, про любов українства до свого співця, повагу до нього в усьому світі. «Шевченко помер, – писав невідомий автор статті, підписаної ініціалами С.П., – але ідея його не вмерла, ідея жива». Публікація закликала боротися «за іспанський народ, за демократію, за право на життя, за перемогу над фашизмом». В іншому матеріалі «Поміж своїх» за підписом Василя Добровольця газета повідомляла про звитяжний шлях роти ім. Тараса Шевченка, з глибокою симпатією розповідала про поляків, іспанців, бійців інших національностей підрозділу. Підкреслювалось, що бойові дії роти ім. Тараса Шевченка підтверджують її право мати назву славного українця-поета, геніального представника свого народу, всіх покривджених, гноблених і поневолених [8, 108].

Вісті про подвиги бійців-інтернаціоналістів ширилися далеко за межі Іспанії, служили взірцем для наслідування, викликали захоплення, гордість і у трудящих

західноукраїнських земель. За прикладом шевченківців до Іспанії через паризький центр, який очолював югослав Йосип Броз Тіто, прибували нові й нові добровольці [1, 1014]. Наприкінці 1937 р. група добровольців-українців, що приїхала сюди, писала в бригаду ім. Домбровського і в роту ім. Тараса Шевченка: «Ми вже на іспанській землі... Поспішаємо до вас... Поспішаємо поповнити ваші поріділі ряди... Зараз, коли настав час боротися за інтереси трудящого люду, поспішаємо на допомогу. Вже здалеку говоримо вам : «Держіться! Слава борцям! Слава героям бригади ім. Домбровського! Слава братам з компанії імені Т. Шевченка! За вашу і нашу свободу!» [10, 109].

У місті Альбасеті, де була створена база для інтернаціоналістів, що прибули з різних країн, видавався бюлетень українською мовою «Вісті із Західної України». Епіграфом до бюлетеня стали слова Т.Г. Шевченка:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

У спільній борні з фашизмом, під прапором Т. Шевченка об'єднувалися добровольці різних національностей, зокрема українці та поляки. Нині, коли в багатьох публікаціях головна увага приділяється конфліктам, сутичкам, непорозумінням, які в минулому нерідко мали місце між різними представниками цих двох сусідніх слов'янських народів, не меншої уваги заслуговують і ті події, явища, історичні періоди, коли вони стояли пліч-о-пліч у спільній боротьбі із загальним ворогом. Яскравим прикладом такої бойової співпраці, дружби, єдності був і героїчний шлях роти ім. Тараса Шевченка на фронтах Іспанії.

Видатний український історик Ф.П. Шевченко, який першим дослідив історію роти ім. Тараса Шевченка, писав, що її бійцями «були люди, сповнені героїзму, самопожертви, вони проливали свою кров, віддавали своє життя за світле майбутнє людства. Бойовий шлях роти ім. Тараса Шевченка в боротьбі проти фашизму в Іспанії – один із кращих пам'ятників великому поетові-революціонеру». Це – яскравий приклад бойового побратимства українців і поляків у боротьбі «за вашу і нашу свободу». Дослідник переконливо втілював ті тенденції, які започаткував Великий Кобзар у взаєминах з усіма іншими народами: дружби, порозуміння бойового побратимства в спільній боротьбі з гнобителями [10, 114].

У лютому 1938 р. рота під командуванням С. Томашевича, його заступника Павла Івановича (український робітник із Франції), комісара Симона Раєвського (влітку 1937 р. із групою політв'язнів утік з Дубнівської тюрми) брала участь у битві за високе гірське пасмо Сьєра Кемадо. Бійці роти захопили чимало гвинтівок, гармат, вантажівок, а брати Симон і Полікарп Раєвські знищили обслугу двох ворожих кулеметів та оволоділи одним із них. У цих боях загинули командир роти С. Томашевич, сержант Серадзький, Полікарп Раєвський та інші. У березні 1938 р. підрозділ у складі бригади ім. Домбровського веде важкі оборонні бої на Андалузькому фронті. Чотири рази вона проривала оточення, мужньо відбивала атаки фашистів на висотах біля м. Каспе. Смертю героїв у цих боях полягли новопризначений командир роти Воропаєв, політкомісар Симон Краєвський та інші. Але українські добровольці встояли під

безперервними бомбардуваннями з повітря і навальними атаками сухопутних сил ворога. 23 березня 1938 р. в боях за м.Леріда прославилися шевченківці Мизюрко, Леончук та інші. Багато бійців, у т. ч. Михайло Олексюк з Волині загинули. У липні-вересні 1938 р. рота брала участь в запеклих боях на Каталонському фронті. Тільки впродовж 2 вересня відбила 7 атак фашистів. У боях були смертельно поранені її командир Ян Гашек, Юрій Великанович, загинули поручик Михайло Литвин, бійці Стахура, Гусаров та інші [8, 181–182; 3]. Командування бригади відзначало високу боєздатність шевченківців, які дотримувалися правила «Шукай ворога», проводили часті вилазки і контратаки, вміло боролись з танками.

Чимало українців було і в складі 3 тис. радянських добровольців – льотчиків, танкістів, моряків та інших спеціалістів, які допомагали іспанським республіканцям у підготовці та проведенні найважливіших операцій проти фашистських інтервентів і заколотників. Уродженець Полтавщини генерал Г.І. Кулик (майбутній маршал Радянського Союзу) під псевдонімом Купер був військовим радником голови хунти оборони Мадрида. Одесит Р.Я. Малиновський (майбутній маршал Радянського Союзу) під псевдонімом Маліно брав активну участь у створенні регулярної армії для організації відсічі фашистам.

Саме за їхньою допомогою було сплановано й успішно проведено операції з оборони Мадрида. Пізніше Р.Я. Малиновський згадував: «Іспанські й інтернаціональні частини складались із хоробрих, відданих справі свободи антифашистів, але їхні знання військової справи зовсім не відповідали революційному ентузіазму. До того ж, інтернаціональні батальйони складались із бійців різних національностей, що затрудняло їхню взаємодію. На місці необхідно було організувати пильне спостереження за ворогом, забезпечити фланги і стики частин – словом, вирішувати низку питань, без яких немислимий будь-який успіх». Саме за таких обставин Р. Малиновський у цивільному одязі й з'явився в республіканських окопах. На шляху до передової, переховуючись від ворожого кулеметного вогню під блаґеньким місточком, він зустрівся тут із командиром 14-ї бригади Вальтером – знаменитим польським генералом броні К. Сверчевським, легендарно хоробрим воїном. Спільно організовані двома видатними воєначальниками дії дали змогу зірвати в 1936–1937 рр. операції фашистів під Мадридом [7, 146–147].

Своїм прикладом, умілим словом добровольці з числа уродженців України цементували ряди республіканців. Так, коли на одній із ділянок фронту сталося «чакетео», тобто бійці почали панічно тікати, гублячи зброю, амуніцію, навіть верхній одяг, перекладачка радянських радників Марія Фортус скористалася своїм знанням іспанської мови й іспанського характеру. Поступаючись жіночою скромністю, вона закричала до панічно втікаючих:

Хто вас кастрував?!

Як кастрував? – зупиняються, ніби ошпарені, іспанські бійці.

А так. Якщо б ви не були кастровані, ви були б чоловіками і не тікали з поля бою.

Ображені, червоні від сорому солдати разом із Марією повертаються назад і вступають у двобій із ворогом. Сміливий вчинок і винахідливість М. Фортус дали можливість відновити становище на цій ділянці фронту [7, 160].

Коротким, але яскравим було життя уродженця с. Мала Токмачка Запорізької області льотчика Івана Йосиповича Проскурова. В одному з боїв під Мадридом у листопаді 1936 р. літак Проскурова був зрешечений ворожими кулями і снарядами настільки, що ремонту не підлягав. Майже всі прилади в кабіні були виведені з ладу. Але льотчику вдалося завдати дошкульних ударів по ворогу і посадити літак на своїй території, у результаті майже ніхто з екіпажу не постраждав. Будучи командиром Першої авіаескадрильї іспанської армії, Проскуров зарекомендував себе розумним, наполегливим, здібним командиром. Вимогливість поєднував із людською душевністю, за що його любили і начальники, і підлеглі. За подвиги в боях із фашистами в небі Іспанії І.Проскурову присвоєно звання Героя Радянського Союзу [2, 290].

У 1939 р. він був призначений заступником наркома оборони СРСР, начальником 5-го Управління Робітничо-Селянської Червоної армії (РСЧА), яке в 1940 р. було перетворене в Розвідувальне управління Генерального штабу РСЧА. Проскурову, який став уже генерал-лейтенантом, за два роки перебування на цій посаді вдалося багато зробити з відновлення розгромленої сталінськими репресіями радянської розвідувальної мережі за кордоном. Проте в 1941 р. у віці 34 років відважний воїн, який не йшов ні на які компроміси із своєю совістю, герой іспанських битв із фашизмом, загинув у беріївських катівнях [5].

За героїчні подвиги, виявлені в боях на території Іспанії проти німецьких, італійських та іспанських фашистів, звання Героя Радянського Союзу отримали добровольці з числа воїнів Київського військового округу, а саме: В.М. Бочаров, І.І. Душкін, І.І. Євсєєв, І.Й. Проскуров, П.В. Ричагов, С.Ф. Тархов, Б.А. Туржанський, М.І. Шмельков, орденами нагороджені В.П. Бутирський, І.В. Зуєв, П.А. Бурдейний, Є.Ф. Кондрат, О.П. Осадчий та інші.

Відомий журналіст, уродженець Києва Михайло Кольцов регулярно публікував свої репортажі з місця боїв, зібрані в книзі «Іспанський щоденник», чимало зробив для поширення інформації про перебіг воєнних подій, узагальнення досвіду воєнних дій у специфічних умовах цієї країни [4].

Значною мірою через українські порти на прохання іспанського уряду кораблями Чорноморського флоту було перевезено чимало продовольства, одягу, медикаментів, устаткування, 648 літаків, 407 танків і бронемашин, 1 186 гармат, 205 тис. кулеметів, майже 500 тис. гвинтівок, значна частина з них була вироблена робітниками і селянами України [7].

Усього в Іспанії в боях з фашистами брало участь близько 50 тис. добровольців із різних країн. Але їм протистояло, як згадувалося вище, 300 тис. іноземних фашистських вояк, що воювали на боці заколотників. Сили були надто нерівними. 29 березня 1939 р. фашистські війська оволоділи Мадридом. Їхній керівник генерал Франко гонористо проголосив: «*Hay orden en el pais*» («У країні порядок»). І тут же почав будівництво свого мавзолею в Куель де Марос у Долині полеглих недалеко від Мадрида, який складався з величезної базиліки, більшої за неф собору Св. Петра в Римі. До цієї витягнутої у просторі прямокутної споруди, розділеної рядами колон на повздовжні галереї, можна потрапити через пробитий у гранітній горі тунель. На поверхні землі над мавзолеєм височить найбільший на землі за розмірами кам'яний хрест заввишки

в 150 метрів і вагою 18 740 тонн. Поряд із своєю усипальницею Франко наказав розмістити могили полеглих у війні. За його задумом і трактуванням, що з'являються в багатьох ЗМІ впродовж тривалого часу, це мало бути символом примирення. Проте ніхто не має забувати, що цей комплекс також нагадує і про фашизм, бо там лежать його жертви. Ця споруда зводилася впродовж 20 років рабською працею колишніх військовополонених, які були тавровані літерою «Т» – *trabajador* (робітник). Вони працювали під наглядом «Управління спокутування провин через працю» – назва дуже нагадує гітлерівські гасла над входом до нацистських концтаборів [1, 1016]. Упродовж сорока років Іспанія перебувала в цупких фашистських руках.

Тому вшанування і вдячності заслуговують українські учасники перших боїв на полях і в небі Іспанії з «коричневою чумою» ХХ століття – фашизмом.

Джерела та література:

1. Девіс Н. Європа: Історія. – К., 2001.
2. Военные разведчики. 1918-1945 гг. Биографический справочник. – К., 2010.
3. За волю народну. Біографічні нариси про видатних діячів революційного руху в Західній Україні. – Львів, 1959.
4. Кольцов М. Испанский дневник // Кольцов М. Избранные произведения в 3 томах. – Т. 3 – М., 1957.
5. Лакизюк В. Две весны генерала Проскурова // В мире спецслужб. – К., 2003. – №№ 2, 3, 5.
6. Перцігер І.Б. З історії боротьби трудящих Західної України на захист республіканської Іспанії // Український історичний журнал. – 1968. – № 8.
7. Под знаменем Испанской республики. – М., 1965.
8. Шевченківський словник. В двох томах. – Т. 1 – К., 1976.
9. Шевченківський словник. В двох томах. – Т. 2 – К., 1977.
10. Шевченко Ф.П. Рота ім. Тараса Шевченка в боях проти фашизму в Іспанії // Український історичний журнал. – 1961. – № 1.

© **Владимир ШЕВЧЕНКО**

РОТА им. Т. ШЕВЧЕНКО В ПЕРВЫХ БОЯХ С ФАШИЗМОМ

Раскрывается героизм украинства в первых битвах против фашистских агрессоров во время событий в Испании в 30-х гг. XX ст.

Ключевые слова: рота, Т. Шевченко, бои, Испания.

© **Volodymyr SHEVCHENKO**

COMPANY NAMED AFTER T. SHEVCHENKO IN THE FIRST BATTLES AGAINST FASCISM

This article is devoted to heroism of ukrainians in first battles against fascists aggressors in Spain in 30th years XX century.

Keywords: company, T. Shevchenko, battles, Spain.